

KOMPENZACIJA (KEFFĀRET - كَفَّارَةٌ)

Sažetak

U ovom radu se predstavljaju značenja i oblici važnog kur'anskog principa iskupljenja, ispaštanja, kompenzacije tj. kefareta. U predavljanju autor nam donosi uvide u kur'anski tekst, tradiciju Božijeg Poslanika, klasične jezikoslovne komentare Kur'ana, te specijalističke rječnike arapskog jezika koji se tiču kefareta. Iz napomena o kefaretu vidljivo je da Kur'an često ohrabruje u ljudima osobnu odgovornost u vršenju dobrih djela. Kefaret je kao kur'anski princip u islamskoj tradiciji, pobožnosti i vjerničkoj kulturi postao važna institucija. Islamsko obredoslovlje obiluje mnoštvom alternativa, a krajnji kriterij valjanosti tih alternativa je promoviranje dobrih djela.

Enes KARIĆ

U ohrabrirvanju žena i muškaraca da čine dobra djela i da se pokaju za ona loša ili zla, Kur'an nudi iznimno važan princip kompenzacije ili *keffāreta* (كَفَّارَةٌ). Praktički, cijeli je Kur'an prožet iznimno važnim ohrabrenjima svim punodobnim ljudima, kako ženama tako i muškarcima, da (u)čine mnoštvo pobožnih kompenzacijskih djela za počinjene grijeha ili, pak, za teške zločine.

Također, i djela iz tradicije Božijeg poslanika Muhammeda, a.s. (*hadīs*) ohrabruju mnoga pobožna djela, dobrohotne čine, postupke i milodare, i često ih svrstavaju u kategoriju *keffāreta*.

Šta znači riječ *keffāret* – odgovore su nam dali klasični jezikoslovni komentatori Kur'ana. Ar-Rāgib el-Isfahānī (*Mufradāt*, 453) definira *keffāret* (كَفَّارَةٌ) riječima:

وَالْكَفَّارَةُ مَا يُعْطَى الْإِثْمَ - *Keffāret* je ono što prekriva [poništava] grijeh! Ove el-Isfahānījeve riječi ujedno znače i to da nema *keffāreta* bez (prethodno počinjene) greške, omaške, prijestupa i grijeha, štaviše, el-Isfahānī sugerira na drugim mjestima u svome Rječniku Kur'ana (*Mufradāt*) da je *keffāret* neka vrsta pobožnog "preobražavanja" *zlih djela u dobra djela!* Obratimo li se az-Zamahšeriju za objašnjenje ove riječi, vidimo da on - komentirajući suru *el-Mā'ida* (V:45) u *el-Keššāfu* (I, 672) tvrdi da *keffāret* jeste ono dobročinstveno djelo kojim Bog dobročiniteljima prekriva (briše) njihova zla djela.

فَالصَّدُقُ بِهِ كَفَّارَةٌ لِلْمُتَّصِدِّ يُكَفِّرُ اللَّهُ مِنْ سَيِّئَاتِهِ ...

Ismā'il Hakkī Burūsavī (*Rūhu l-bejān*, II:398) tvrdi da Bog dobročiniteljima, koji su učinili dobro djelo *keffāreta*, prekriva (briše) grijeha koje su počinili prije.

أَيُّ لِلْمُتَّصِدِّ يُكَفِّرُ اللَّهُ تَعَالَى بِهَا مَا سَلَفَ مِنْ ذَنْبِهِ ...

Specijalistički arapski rječnici definiraju *keffāret* na različite načine. Npr. Georgii Wilhelmi Freytagii (*Lexicon Arabico-Latinum*, IV, 47) prevodi arapsku riječ *keffāret* (كَفَّارَةٌ) na latinski kao *eleemosyna* (milostinja). Freytagii pritom daje i šire objašnjenje *keffāreta* kao ...*res ... qua expiatur crimen*, ukazujući na *keffāret* kao na stvari/djela/čine kojima se iskupljuju /ili brišu/ grijesi ili prijestupi.

Jezikoslovac Halil el-Gurr (u *el-Mu'džem el-'arabī el-hadīs*, 1003) daje i ovu definiciju riječi *el-keffāret*:

الْكَفَّارَةُ شَرْعًا: مَا يُكْفَرُ بِهِ مِنْ صَدَقَةٍ أَوْ صَوْمٍ أَوْ نَحْوِهَا - El-Keffāret "u vjerskom pravu označava ono čime se briše (grijeh): [keffāret] je sadaka/milodar, ili post, ili tome slično." Hāris Sulejmān el-Fārūkī u Pravnom rječniku (el-Mu'džamu el-kānūnī, 282) prevodi arapsku sintagmu *keffere 'an zanbin* (كَفَّرَ عَنْ ذَنْبٍ) na engleski ovako: to make retribution for (učiniti iskupljenje, iskupiti se od /grijeha/).

Badavi i Abdel-Halim (*Arabic-English Dictionary of Qur'ānic Usage*, 812) riječ *keffāret* definiraju ovako: "an act of something offered as expiation" (djelo/čin ili nešto ponuđeno kao okajanje/iskupljenje).

Iz ovih napomena i objašnjenja o značenju riječi *keffāret* vidi se da kur'anski koncept kompenzacije ima izravnu vezu sa kur'anskim načelom (sūra *Hūd*, XI:114) koje glasi:

إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ - "Dobra djela zbilja nište ona hrđava!"

Ako se Kur'an čita izvan sektaških metodologija i hermeneutika, to jest, ako se čita iz njega samoga, uočava se snažno insistiranje na tome da se ostave zla djela i pristupi činjenju dobrih djela, sve to kroz pokajanja i preispitivanja svojih postupaka. Kako ćemo vidjeti na stranicama koje slijede, *keffāret* je umnogome osobni čin i *osobna odluka* vjernice i vjernika, tek rijetko se u praksi *keffāreta* vidi društvena sila i instanca.

Uzme li se Kur'an u svojoj knjiškoj cjelini, vidi se da su četiri opće vrste izbavljenja ili *iskupljenja* (*keffāret*, *fidjā*) za počinjene grijeha.

Iskupljenje pobožnim ili obrednim djelima od kazne za ubojstvo iz nehata (kako se vidi, ta se vrsta *keffāreta* tretira u V:45). Ovdje je posrijedi kur'anska formula: GRIJEH + PROPISANI ČIN ISKUPLJENJA (KEFFĀRET) = BRISANJE GRIJEHA.

A) Iskupljenje pobožnim djelima od grijeha nastalih kao posljedica namjernog kršenja zakletvi i čvrsto datih jamstava. (Usp. dalje u ovom tekstu kur'anske moralne naloge u V:85). Ovdje je posrijedi formula: PREKRŠENA RIJEČ ILI NEISPUNJENO JAMSTVO + POBOŽNI ČIN ILI OBRED ISKUPLJENJA = BRISANJE GRIJEHA.

B) Iskupljenje *pobožnim* djelima i obredima za *neizvršena* pobožna djela ili obrede, ili pak za *krivo izvršena* pobožna djela i obrede, kao i u sluča-

jevima kad se tokom vršenja obreda počinilo neko, za taj životni kontekst ili priliku, nedopustivo djelo. (Usporediti V:95). Ovdje je, pak, posrijedi sljedeća shema: INVALIDNO OBAVLJENI OBRED ILI OBRED OBAVLJEN SA POVRIJEĐENOM VALJANOŠĆU + KOMPENZACIJSKI OBRED (ili *KEFFĀRET*) = ISKUPLJENJE ILI IZBAVLJENJE iz stanja krivo obavljenog obreda.

C) Kurʾān na drugim mjestima tretira i fidyu (فِدْيَةٌ) jednu instituciju veoma sličnu *keffāretu* (to jest: specifičnu formu izbavljenja u slučaju kada je neki čovjek, žensko ili muško, prema tumačenju faKiha, trajno onesposobljen izvršiti obred (jer je, npr. posrijedi bolest ili, naprosto, psihofizička nemoć, a dotični obred zahtijeva zdravstvenu kompetenciju). Sura *el-Bekara* (II:184) spominje jednu takvu okolnost:

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٌ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ

A oni koji s mukom velikom poste otkup je da siromaha nahrane!

A ko da više otkupa (učini više dobra), toliko bolje za njega!

Na ovom mjestu riječ *fidja* (فِدْيَةٌ) ima gotovo isto značenje, ali i funkciju, kao i riječ *keffāret*.

Iznimno je važno istaknuti da se Kurʾān, u svim ovim slučajevima, obraća pojedincima i odluku da li su bolesni, ili, pak, da li jedva podnose post, ostavlja njima samima i njihovoj procjeni. Osim odgovornog odnosa prema vjeri, tu nije potrebna nikoja ulemanska, fetvanska ili svećenička instanca. Svako može osobno procijeniti da li mu zdravlje dopušta da valjano posti. Ukoliko post trajno ugrožava zdravlje ili život – izlaz je u opskrbi siromaha hranom.

U klasičnim djelima vidimo pojedinačne (i odgovorne) odluke o bdijenju nad valjanim vršenjem obreda i prakticiranjem pobožnosti. Na primjer, az-Zamahšerī (I, 251) tvrdi da se od Ibn Sīrīna bilježi predanje da je neko ušao kod njega uz ramazan i zatekao ga kako jede, a Ibn Sīrīn je opravdao svoj postupak bolešću!

وَعَنْ ابْنِ سِيرِينَ أَنَّهُ دَخَلَ عَلَيْهِ فِي رَمَضَانَ وَهُوَ يَأْكُلُ فَأَعْتَلَّ بَوَجَعِ إصْبَعِهِ

Kako bi fakihi ustvrdili, nema sumnje da je Ibn Sīrīn pribjegao korišćenju olakšice.

Iz Kurʾāna se uvijek jasno zna kad je posrijedi koja od ovih naprijed navedenih vrsta

keffāretu ili kompenzacijskih iskupljenja. Na stranicama koje slijede ponudićemo šira objašnjenja. Promovirajući princip iskupljenja, ispaštanja, kompenzacije ili *keffāretu*, Kurʾān na nekoliko mjesta ublažava i, rekli bismo, *liberalizira* stroge starozavjetne kazne. Primjer takvog ublažavanja imamo u *el-Māʾida* (V:45):

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذَنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ فِصَاصًا فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ

“A u Tevratu [Tori] smo im propisali:

“Glava za glavu, i oko za oko, i nos za nos, i uho za uho,

i zub za zub. A rane nek’ poravnaju se! A ko od odmazde odustane,

to će mu biti grijeha iskupljenje!”

Promovirajući načelo mogućnosti odustajanja od poravnanja ili odmazde (Kisās - فِصَاصٌ), Kurʾān znatno ublažava propise Tore. K tome, naglašavajući načelo “odustajanja od odmazde” - stranice Kurʾāna promoviraju princip iskupljenja grijeha (*keffāret*) onome ko oprosti ubici ili vinovniku teške tjelesne povrede (*fe men te-saddaka bihi* - فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ), to jest: Ko ne bude tražio *glavu za glavu, oko za oko, uho za uho, zub za zub...*, već oprosti vinovniku tih djela, takvome će taj oprost biti iskupljenje od grijeha. Na ovom, kao i na brojnim drugim mjestima, Kurʾān *keffāretom* afirmira vrijednosti života i sam život, kao i praštanje među ljudima i naravanje na miran i milosrdan način (kroz institut *sudske nagodbe*).

Tumačeći jedan ajet sličnog sadržaja (usp. *el-Bekara*, II:179) gdje se govori o načelu poravnanja/odmazde (ili *lex talionis* u babilonskom, biblijskom i rimskom pravu), Muhammad ‘Alī as-Sābūnī (Safvatu t-tafāsīr, I, 104) ukazuje na kurʾānsko *načelo olakšavanja*:

“To vam je olakšanje od Gospodara vašeg i milost!” - ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ

Kako se vidi iz njegovih tumačenja, as-Sābūnī zapravo (npr. u slučajevima kazne za ubojstvo) promovira princip *sudske nagodbe*. Time se u islamu udružuju dva principa, tumači as-Sābūnī, pravda i milost (*ve kad džemaʾa l-islāmu fi ‘ukūbati l-katli bejne l-‘adli wa r-rahmeti* - وَ قَدْ جَمَعَ الْإِسْلَامُ فِي عُقُوبَةِ الْقَتْلِ بَيْنَ الْعَدْلِ وَالرَّحْمَةِ).

El-Isfahānī (453) ovu vrstu *keffāretu* ili iskupljenja naziva *keffāretu l-katli* (كَفَّارَةُ الْقَتْلِ) - iskupljenje za (nehatno) ubojstvo.

Također, iznimno važan primjer *keffāreta* u Kur'ānu spominje se i u vezi sa čovjekovim zakletvama. El-Isfahānī (453) ovu vrstu *keffāreta* naziva *kaffāretu l-ajmān* (كَفَّارَةُ الْإِيمَانِ) – iskupljenje za prekršene zakletve i jamstva.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْفَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامًا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ

“Bog vas neće kazniti za zakletve nenamjerne, ali će vas kazniti za zakletve namjerne!

Za prekršenu zakletvu vi ćete se iskupiti tako što ćete deset siromaha nahraniti

onom osrednjom hranom kojom porodicu svoju hranite,

ili pak da siromahe odjenete, ili roba ropstva oslobodite!

A ko niti jedno od toga ne bude mogao, tri dana on nek' posti.

Eto, tako se za zakletve svoje, kad se zakunete, otkupljuje,

A zakletvi svojih vi se [ipak] pridržavajte!“

I iz ovog ulomka uočava se kako Kur'ān snažno promovira olakšanja, iskupljenja i kompenzacije različitih vrsta. Iako se sa stranica Kur'āna često upozorava da ljudi treba da paze na odvažnost izricanja svojih riječi (npr. *zakletvi* i *jamstava* koje su dali), Kur'ān, ipak, računa na *ljudsku slabost* i *krhkost čovjekove prirode*. Prema tome, kad ljudi prekrše svoje zakletve pruža im se ne samo nada da se isprave, već i izlaz i način kako da to postignu, kroz činjenje širokog opsega *dobrih djela*. Vidi se jasno kako naprijed navedeni ajet ohrabruje prkršitelje svojih zakletvi da se iskupe (*keffāret*) sljedećim dobrim djelima:

- Nahraniti deset siromaha,
- Odjenuti (deset) siromaha,
- Osloboditi roba iz ropstva, ili, pak,
- Tri dana postiti.

(Kako ovdje jasno vidimo, u kontekstu govora o *keffāretu* post se u Kur'ānu nekada javlja kao sredstvo iskupljenja, a nekada, opet, onaj ko ne može da posti, opskrba siromaha postaje sredstvom iskupljenja!)

Nijedna od ovih stavki *keffāreta* (ili izbavljenja dobrim djelima), koje se spominju u maloprije navedenom ajetu, ni danas nisu izgubile na svojoj aktuelnosti. Naprotiv, siromasi su tu, gladni su tu, nove vrste ropstva su tu oko nas (dužničko ropstvo, nemogućnost vraćanja kredita, seksualno ropstvo, moderna trgovanja ljudima – *human trafficking*, itd.). Navedeni ajet, na samom kraju, nudi izlaz u postu. Onaj ko prekrši svoju zakletvu, ako ne može realizirati niti jednu od stavki navedenih naprijed, onda neka posti tri dana, i tako razmisli zašto nije bio discipliniran u odvažnom čuvanju zakletve i jamstva koje je dao drugim ljudima.

Treći izričiti spomen iskupljenja ili izbavljenja (*keffāret*) od grijeha i prijestupa, a kroz osobno činjenje dobrih djela, navodi se u *el-Mā'ida* (V:95):

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ بِطَعَامٍ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ

“O vjernici! Dok ste u ihramima [obrednoj odjeći za vrijeme hadža], nemojte loviti.

A onome ko s namjerom divljač ulovi, kazna je da domaću životinju kao kurban Ka'bi namijeni.

Vrijednost će domaćoj životinji dvojica vaših pravednika procijeniti,

ili će se taj iskupiti

time što će, vrijednošću istom, siromahe nahraniti,

ili će, da bi osjetio propadnost čina svoga, postiti.“

Ovaj primjer koji se navodi u ajetu V:95., tipičan je primjer iskupljenja pobožnim djelima. Za neizvršeno pobožno djelo, ili za krivo izvršeno pobožno djelo – nudi se izlaz (kompenzacija) kroz vršenje drugih dobrih (i pobožnih) djela. Tako Kur'ān promovira širenje kruga pobožne atmosfere i dobrih djela.

Sūra *el-Mudžādela* (LVIII:2-3) također tretira jednu vrstu *keffāreta*, nju el-Isfahānī (453) naziva *keffāretu zihār* (كَفَّارَةُ الظَّهَارِ) ili iskupljenje za nedolično ponašanje prema svojoj supruzi. Kur'ānski tekst o tome glasi:

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا

فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ۖ ذَلِكُمْ تُوَعِّظُونَ بِهِ

A oni koji ženama svojim kažu da su im kao i majke njihove,
pa potom odluče da se povrate zbog onog što su rekli,
neka roba oslobode prije nego što jedno drugo dotakne.
Tako vam se naređuje...

Dakle, usljed nanošenja duševne boli svojoj suprugi, vinovniku (neodgovornom mužu) nalaže se da jednome čovjeku koji je u prezrenom stanju ropstva – daruje slobodu!

Ova vrsta kompenzacije ili *keffāreta* u islamskoj tradiciji, pobožnosti i vjerničkoj kulturi postala je važna institucija. Ovim se kompenzacijama ženama i muškarcima pruža šansa da svojim obredima kreiraju dobre učinke i povoljne posljedice u svome životu.

Komentari Kur'ana donose veliki broj pobožnih predanja iz kojih se vidi kako su vrijedni preci radili dobro. Tako Ismā'il Hakkī Burūsavī (*Rūhu l-Bayān*, I:295) navodi predanje (za koje

tvrdi da je od Božijeg poslanika Muhammeda, a.s.) u kojem se poručuje:

مَنْ أَشْبَعَ جَائِعًا أَوْ كَسَا عَارِيًّا أَوْ آوَى مُسَافِرًا
أَعَادَهُ اللَّهُ مِنْ أَهْوَالِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ

“Ko nahrani gladnoga, ili obuče gologa, ili da utočište putniku – Bog će takvome dati utočište od strahota Sudnjega dana.”

Burūsavī navodi (I:295) da je 'Abdullāh ibn el-Mubārak svake godine milodarno trošio na siromahe i učenike/studente stotinu hiljada dirhema.

وَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ يُنْفِقُ عَلَى الْفُقَرَاءِ وَ
طَلَبَةِ الْعِلْمِ فِي كُلِّ سَنَةٍ مِائَةَ أَلْفِ دِرْهَمٍ ...

Iz ovih napomena o *keffāretu* vidljivo je da Kur'an često ohrabruje u ljudima osobnu odgovornost u vršenju dobrih djela. Islamsko obredoslovlje obiluje mnoštvom alternativa. Krajnji kriterij valjanosti tih alternativa je promoviranje dobrih djela.

Summary الموجز

COMPENSATION (KEFARAT - كَفَّارَةٌ) الكفارة

Enes KARIĆ أنس كاريش

This article presents the significance and forms of the Qur'anic principle of redemption, compensation ie. kefarat, in the introduction the author brings an insight into the texts of the Qur'an and the tradition of the Messenger, classic commentaries of the Qur'an and specialised dictionaries related to the topic of kefarat. These show that the Qur'an often encourages individual responsibility in performing good deeds. Kefarat as a Qur'anic principle has become a significant institution in Islamic tradition, piety and religious culture. Islamic practise offers an abundance of alternative solution and the utmost criteria of validity of these alternatives is promotion of good deeds.

يقدم هذا العمل معاني وأشكال المبدأ القرآني المهيم، ألا وهو مبدأ الكفارة. يقدم لنا الكاتب نظرة في النصوص القرآنية، والأحاديث النبوية الشريفة، وما جاء في تفاسير القرآن الكريم التقليدية، ومعاجم اللغة العربية التخصصية، مما يتعلق بالكفارة. ويلاحظ في التنبيه إلى الكفارة، أن القرآن الكريم يشجع الناس على فعل الخير. والكفارة مبدأ قرآني، تحول إلى مؤسسة مهمة في التراث الإسلامي والتعبد والثقافة الدينية. والعبادات في الإسلام تضم الكثير من البدائل، والمعيار النهائي لصحة تلك البدائل هو التشجيع على العمل الصالح.